

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ЗАПОРОЖЕЦЬ ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.018.262:070(09)

**ПИТАННЯ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ
МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Іонова Олена Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри
теорії і методики викладання природничо-
математичних дисциплін у дошкільній,
початковій і спеціальній освіті.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Шпак Валентина Павлівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри початкової освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Мальцева Ольга Іванівна,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ),
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться «16» жовтня 2019 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «14» вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Зеленська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний стан розбудови національної системи освіти, реалізація концепції «Нова українська школа» передбачає розв'язання проблеми взаємодії та співпраці школи й сім'ї на засадах соціального партнерства, досягнення балансу прав, обов'язків і відповідальності у трикутнику дитина – педагоги – батьки. Організація спільної діяльності учасників освітнього процесу потребує, зокрема, систематичної роботи з батьками, їхньої просвіти із залученням до цього процесу комплексу засобів масової інформації (ЗМІ). Про це наголошується в таких державних документах, як: Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» (2001), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002), Концепція громадянської освіти і виховання (2012), Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015), Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2016), закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» (2017).

Актуальність вищезначеної проблеми посилюється й тим, що за останній час сім'я як найважливіший соціальний інститут, де дитина народжується, формуються її звички й характер, відбувається первісна соціалізація, усвідомлення себе як індивідуальності, частково втратила свою значущість і виховні функції. Необхідність підвищення статусу сім'ї, її виховного потенціалу, створення в родині сприятливого середовища для розвитку дитини потребує здійснення цілеспрямованої просвіти батьків як чинника набуття ними здатності виконувати усталені функції сімейного виховання.

Стратегія пошуку ефективних шляхів організації просвіти батьків засобами масової інформації зумовлює звернення до історико-педагогічного досвіду для актуалізації в соціально-культурних реаліях сьогодення цінних надбань та запобігання наявним прорахункам і недолікам. З огляду на це значний науковий інтерес викликає період другої половини ХХ – початку ХХІ століття – час посиленої уваги з боку державних установ та освітянської спільноти до просвіти батьків, активного залучення для розв'язання цієї проблеми засобів масової інформації.

Узагальнення результатів наукових пошуків дозволяє констатувати, що питання просвіти батьків засобами масової інформації розглядаються дослідниками в широкому дискурсі. Так, теоретичні основи роботи з батьками, їхньої просвіти представлено у працях як педагогів-класиків (П. Блонський, Г. Ващенко, К. Вентцель, П. Каптерев, Я. Коменський, Н. Крупська, П. Лесгафт, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Р. Штайнер), так і сучасних учених за такими напрямками: роль сім'ї у суспільстві, її виховний вплив на особистість (Т. Алексеєнко, І. Дорожко, Т. Кравченко, Т. Хомуленко, В. Шпак, О. Шукалова), зміст і форми соціально-педагогічної роботи із сім'єю (І. Горбач, В. Давискиба, Р. Капралова, О. Коберник, Л. Мотрич, М. Пашенко, І. Трубавіна, Т. Яценко), підготовка педагогів до роботи з батьками (Н. Бугаєць, Т. Довженко).

Вагомим внеском у розробку досліджуваної проблеми стали наукові розвідки (О. Білоус, О. Гоян, В. Загороднюк, О. Кошак, В. Лізанчук, О. Невмежицька,

І. Пенчук, О. Плотнікова, Д. Попова, О. Яковлева) щодо ролі й місця ЗМІ у просвіті населення, зокрема батьківської спільноти.

Частково предмет дослідження висвітлено в історико-педагогічних дисертаціях українських учених, в яких здійснено ретроспективний аналіз теорії та практики сімейного виховання (А. Відченко, Ю. Грицкова, І. Єсьман, Г. Кравченко, Т. Кочубей, О. Мальцева, П. Петренко, М. Стельмахович, В. Федяєва, В. Шинкаренко); розкрито роль періодичної преси у вирішенні різних освітянських проблем (І. Зайченко, Л. Литвинов, С. Лобода, Е. Панасенко, Г. Приходько, О. Проскурня), зокрема педагогічної просвіти батьків у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (А. Говорун, І. Дубінець).

Доцільність дослідження зумовлюється й необхідністю подолання соціально-педагогічних *суперечностей*, а саме між: утвердженням нової філософії освіти відповідно до Концепції «Нова українська школа», що ґрунтується на засадах соціального партнерства, та недостатньою готовністю батьків до тісної взаємодії із школою, участі у побудові освітньої траєкторії дитини; об'єктивною потребою батьків отримувати просвітницьку інформацію щодо здійснення свідомого і відповідального батьківства й низькою ефективністю підвищення рівня їхньої психолого-педагогічної обізнаності, зокрема ЗМІ; накопиченим у вітчизняній педагогічній думці цінним досвідом просвіти батьків ЗМІ та недостатньою увагою педагогічної спільноти щодо його теоретико-практичного узагальнення й використання в сучасних умовах.

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня наукова розробленість у вітчизняній педагогічній науці та необхідність подолання суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних та зарубіжних педагогів, діячів освіти і культури в ХІХ–ХХ століттях» (державний реєстраційний номер 01110006445 від 26.02.2011 р.). Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 10 від 16.12.2016 р.).

Мета дослідження – систематизувати теоретичні питання й узагальнити досвід просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) для творчого використання педагогічно цінних напрацювань у сучасних умовах розбудови національної системи освіти.

Відповідно до мети було визначено **завдання дослідження**:

1. Висвітлити стан наукової розробки проблеми просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), уточнити її термінологічне поле.

2. Схарактеризувати витоки ідей організації просвіти батьків засобами масової інформації у вітчизняній педагогічній думці.

3. Обґрунтувати етапи та визначити особливості просвіти батьків засобами масової інформації в період другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

4. Окреслити перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків досліджуваного періоду в сучасних умовах розбудови національної системи освіти.

Об’єкт дослідження – організація просвіти батьків у період другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – теорія та досвід просвіти батьків засобами масової інформації в досліджуваній період.

Для досягнення мети й вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення, класифікація), що уможливило з’ясування ступеня наукової розробки проблеми, уточнення термінологічного поля дисертації, надало змогу порівняти події, явища, факти, інтерпретувати й узагальнити опрацьовані архівні й наукові джерела; *історичні* (хронологічний, історико-типологічний, логіко-історичний, ретроспективний), що дозволили простежити етапи розвитку проблеми просвіти батьків ЗМІ в досліджуваній період у динаміці й хронологічній послідовності; *емпіричні* (діагностичний, праксиметричний) сприяли узагальненню напрямів, форм і методів здійснення просвіти батьків ЗМІ; *прогностичні*, що забезпечив критичне оцінювання педагогічно цінних ідей і досвіду просвіти батьків ЗМІ в досліджуваній період, окреслення перспектив їх подальшого використання в сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження склали:

– нормативно-правові документи, що відбивають питання організації просвіти батьків в Україні: закони «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про державну допомогу сім’я з дітьми» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насильств в сім’ї» (2001), «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (2017 р.); Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993), «Національна програма «Діти України» (1996), Концепція державної сімейної політики (1999), Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» (2001), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002), Концепція громадянської освіти і виховання (2012), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015), Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2016), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.);

– законодавчі і нормативні акти органів державної влади СРСР та УРСР (ЦК КПРС, ЦК КПУ, Верховної Ради СРСР та УРСР, Міністерства народної освіти СРСР та УРСР), зокрема: матеріали з’їздів КПРС (ХХ–ХХVIII) (1956, 1959, 1961, 1966, 1971, 1976, 1981, 1986, 1990), Третя Програма КПРС (1961), Конституція СРСР (1977) та Конституція УРСР (1978), закони СРСР «Про зміцнення зв’язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), «Кодекс законів про сім’ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР»

(1968), «Про пресу та інші засоби масової інформації» (1990), постанови ЦК КПРС «Про подальший розвиток радянського телебачення» (1960), «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи радіомовлення та телебачення» (1962), «Про навчально-освітню програму телебачення» (1965), «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966), «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл та підготовку їх до праці» (1977), «Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту й добробуту дітей» (1986);

– архівні матеріали (16), зокрема документи Державного архіву Харківської області (фонди: Р 4695 – Харківський обласний відділ народної освіти виконавчого комітету Харківської обласної Ради трудящих, Р 5745 – Місцевий комітет професійної спілки працівників культури Харківської студії телебачення); Державного архіву Львівської області (фонди: Р 163 – Відділ народної освіти Львівського Облвиконкому); Державного архіву Херсонської області (фонди: Р 3601 – Херсонська обласна організація товариства «Знання», Р 3647 – Херсонське обласне відділення Педагогічного товариства УРСР);

– матеріали фондів Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Дніпровської обласної універсальної наукової бібліотеки Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Центрального державного кінофотоархіву України імені Г. Н. Пшеничного;

– матеріали періодичних друкованих видань – *СРСР та УРСР*: журнали «Семья и школа», «Дошкольное воспитание», «Начальная школа», «Радянська школа», «Советская педагогика», «Народное образование», «Воспитание школьников», «Работница», «Крестьянка», «Советская женщина»; газети («Учительская газета», «Правда», «Пионерская правда», «Красное знамя», «Комсомольская правда»); *України*: часописи «Освіта України», «Рідна школа», «Початкова освіта», «Дошкільне виховання», «Шлях освіти», «Дитина», «Журнал для батьків», «АСВ-Ревю» («Азбука семейного воспитания»), «Сім'я», «Обдарована дитина», «Мир семьи», «Наша дитина», «Світ виховання», «Діти-Батьки-Сім'я», «Права дітей», «Християнська сім'я», «Мама и я», «Для майбутніх мам», «Хорошие родители», «Мой ребенок», «Твой малыш», «Дитячий світ: від А до Я» тощо;

– відеоматеріали кінофільмів, радіо- та телепередач («Екран учителю», «Батькам про дітей», «Для вас, батьки», «Мамина школа», «Контрольна для дорослих», «Такі прості та складні істини», «Дорослим про дітей», «Азбука для батьків», «Усе буде добре», «Щоденник для батьків», «Сім'я від А до Я», «Школа доктора Комаровського», «Говорить Україна», «Один за всіх», «Батьки та діти», «Вагітна у 16», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Міняю жінку», «Хата на тата» тощо);

– Інтернет-джерела (сайти, блоги, групи в соціальних мережах).

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ століття. *Нижня межа* (1956 р.) зумовлена визначенням ХХ з'їздом КПРС пріоритетних завдань радянського суспільства, серед яких – «повніше й активніше використовувати всі засоби ідейного впливу – пропаганду, агітацію, пресу, радіо,

науку, літературу, мистецтво» для досягнення цілей комуністичного будівництва. Це посилює увагу держави до просвіти населення, зумовило перегляд змісту, форм і методів просвіти батьків ЗМІ. *За верхню межу* взято 2017 р. – рік прийняття законів України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», згідно з якими функціонування Нової української школи має базуватися на засадах взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками, залученні сім'ї до побудови освітньої траєкторії дитини. Це спонукає педагогічну спільноту до пошуку ефективних шляхів цілеспрямованої та систематичної просвіти батьків, зокрема ЗМІ.

Наукова новизна та теоретична значущість результатів дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз теорії та досвіду просвіти батьків ЗМІ у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття;

- науково обґрунтовано етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ в межах досліджуваного періоду, а саме: І етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей (вплив держави, педагогічної спільноти на просвіту батьків, її спрямованість на поширення комуністичного світогляду, пропаганду цінностей радянської сім'ї, поєднання сімейного та суспільного виховання, озброєння знаннями та досвідом відповідального батьківства; цілеспрямована та систематична просвіта батьків у загальнокультурному, психолого-педагогічному й медично-гігієнічному напрямках); ІІ етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні (зміна орієнтації просвіти батьків ЗМІ із соціально-детермінованої на особистісно-орієнтовану, поширення серед батьків ідей і традицій національного сімейного виховання; позбавлення ЗМІ ідеологічного тиску, набуття ними більшої доступності й оперативності; виникнення нового напрямку просвіти батьків – рекламно-інформаційного; дещо розважально-комерційний характер просвіти батьків унаслідок комерціалізації ЗМІ та відчуженості освітніх установ від просвіти батьків);

- окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків ЗМІ досліджуваного періоду в сучасних умовах: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ; налагодження більш тісних зв'язків між педагогічною спільнотою та ЗМІ; забезпечення державної підтримки створенню просвітницьких теле- і радіопередач для батьків; більш ефективне використання потенціалу Інтернет-технологій; упровадження курсів із питань просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Уточнено поняття «просвіта батьків засобами масової інформації» (спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків щодо створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі).

Конкретизовано напрями вивчення проблеми дослідження у вітчизняній історіографії; методи (інформування, пропаганда, агітація, просвітництво,

популяризація, розважання) та форми (друкування, зокрема у пресі, просвітницьких матеріалів; трансляція тематичних теле- і радіопередач, показ кіно- та телестрічок; розроблення та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо) просвіти батьків ЗМІ. *Подальшого розвитку* набуло відтворення генези ідей просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній педагогіці. У науковий обіг введено маловідомі архівні матеріали, що розширюють уявлення про просвіту батьків ЗМІ в досліджуваній період.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, робота *актуалізує* педагогічні ідеї та досвід минулого для підвищення ефективності педагогічної просвіти батьків засобами масової інформації в сучасних умовах.

Висновки й матеріали, викладені в дисертації, *упроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-841 від 27.11.2018 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57–18/1173 від 01.11.2018 р.), Харківської гімназії № 65 Харківської міської ради Харківської області (довідка № 876 від 16.10.2016 р.).

Теоретичними положеннями й досвідом просвіти батьків ЗМІ в досліджуваній період доцільно *послугуватися* у викладанні курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність» у ЗВПО, на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, під час написання підручників і навчальних посібників із педагогіки, розробки курсу за вибором «Просвіта батьків ЗМІ у контексті сучасних соціально-культурних викликів», проведення педагогічних практик, написання курсових та магістерських робіт. Наукові узагальнення, обґрунтовані в дисертації, *можуть бути використані* в системі неформальної та інформальної освіти батьків (організація семінарів, лекторіїв, створення спеціалізованих Інтернет-ресурсів – сайтів, блогів, форумів, вебінарів тощо).

Апробація результатів дослідження. Основні результати й висновки дисертації оприлюднені на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Science and civilization» (Шеффилд, 2016), «Modernni vymozenosti vedy» (Прага, 2016), «Strategizne pytania swatowej nauki» (Перемішль, 2016); *усеукраїнських* – «Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи» (Харків, 2014), «Г. С. Сковорода – видатний Український філософ і просвітитель» (Харків, 2015); *регіональних* – «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка» (Харків, 2015). Результати дисертації обговорювалися й дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2014–2018 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у 12 одноосібних публікаціях, серед яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – в іноземному періодичному виданні, 6 – тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (748 найменувань). Робота містить 2 рисунки (на 2 сторінках), 4 додатки (на 5 сторінках). Загальний обсяг дисертації складає 256 сторінок, із них основного тексту – 195 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та ступінь розробленості обраної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, представлено його джерельну базу, окреслено хронологічні межі, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, викладено відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку.

У першому розділі – «Просвіта батьків засобами масової інформації (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) як актуальна педагогічна проблема» – виявлено та схарактеризовано основні напрями наукового осмислення порушеної проблеми, уточнено категоріально-поняттєвий апарат дослідження, проаналізовано витoki ідей організації просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній освітній традиції.

На основі аналізу широкого спектру наукових джерел встановлено, що основними напрямками вивчення проблеми просвіти батьків засобами масової інформації у вітчизняному дискурсі є: особливості функціонування ЗМІ, їх значення для просвітницької діяльності (О. Білоус, О. Гоян, В. Загороднюк, О. Кошак, І. Михайлин, І. Пенчук, О. Яковлева), вплив ЗМІ на розвиток особистості (А. Григор'єв, Л. Гужва, В. Лізанчук, О. Невмежицька, О. Плотнікова, Д. Попова); теорія і практика сімейного виховання, роль родини в розвитку дитини (Н. Буланова, В. Вершинін, В. Кізірія, М. Рубцова, Т. Хомуленко, О. Шукалова); специфіка соціально-педагогічної роботи із сім'єю та організації просвіти батьків (І. Гребенніков, І. Дорожко, В. Захарченко, Р. Капралова, О. Коберник, Т. Кравченко, Л. Мотрич, А. Ноур, М. Пашенко, І. Трубавіна, Ю. Хмяляйнен, Т. Яценко), зокрема формування їхньої педагогічної культури (Т. Алексеєнко, Н. Валеєва, А. Марушкевич, К. Наседкіна, В. Постовий, М. Шубович); професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з батьками (Н. Бугаєць).

Названа проблема знайшла висвітлення в дисертаціях історико-педагогічного характеру (А. Відченко, Т. Кравченко, Т. Кочубей, О. Мальцева, П. Петренко, М. Стельмахович, В. Шинкаренко), присвячених питанням організації взаємозв'язку сім'ї й освітніх установ у різні історичні періоди. Наукову цінність для розробки визначеної проблеми складають, зокрема праці, хронологічні межі яких перетинаються з досліджуваним періодом, а саме: дисертації Ю. Грицькової «Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття» (2009), В. Федяєвої «Теорія та практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина ХІХ–початок ХХ століття)» (2011), І. Єсьман «Педагогічна освіта батьків у 50–70-х роках ХХ століття в Україні» (2011), Т. Довженко «Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків (1919–1991 рр.)» (2015).

Окремий кластер для осмислення предмета дослідження становлять дисертації вітчизняних науковців (І. Зайченко, Л. Литвинов, С. Лобода, Е. Панасенко, Г. Приходько, О. Проскурня), у яких висвітлено внесок періодичної преси в розв'язання широкого кола освітньо-культурних проблем в історичній ретроспективі, зокрема організації педагогічної просвіти батьків: А. Говорун «Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ –

початку ХХ століття» (1995), І. Дубінець «Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини ХІХ століття» (2000).

Водночас, аналіз наукових джерел засвідчив, що питання просвіти батьків ЗМІ в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХХ – початку ХХІ століття не були предметом цілісного історико-педагогічного дослідження, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

Із метою уточнення термінологічного поля дослідження здійснено аналіз і конкретизацію основних понять («просвіта», «педагогічна просвіта», «просвіта батьків», «педагогічна культура», «засоби масової інформації»). Так, «просвіту батьків» розглянуто як процес і результат засвоєння батьками сукупності настанов, знань, досвіду, необхідних для розв'язання виховних завдань і виконання виховних функцій. Поняття «засоби масової інформації» конкретизовано як сукупність соціальних інститутів, що займаються збором, обробкою, аналізом, репрезентацією і поширенням відповідними установами (редакції, інформаційні агентства тощо) інформації в масовому масштабі. До основних видів ЗМІ належать: преса (газети, журнали й інша періодика), видавництво книжок, радіомовлення, телебачення, кінематограф, відеозапис, звукозапис, рекламні щити й банери, Інтернет.

Отже, «просвіта батьків засобами масової інформації» – це спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків у питаннях створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі.

Просвіта батьків ЗМІ здійснюється в різних напрямках, зокрема: загальнокультурному (світоглядні, етичні, культурологічні проблеми); психолого-педагогічному (основи вікової психології, особливості розвитку дитини певного віку, теорія та практика сімейного виховання – розумового, естетичного, трудового, фізичного, статевого, релігійного); медично-гігієнічному (питання дитячих хвороб та їх профілактики, дотримання здорового способу життя, позбавлення шкідливих звичок тощо); рекламно-інформаційному (поширення відомостей і привертання уваги до різних товарів і послуг, організації відпочинку й дозвілля тощо).

Основними методами просвіти батьків ЗМІ є: інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація, розважання; до провідних форм належать: друкування просвітницьких матеріалів (статті, повідомлення, огляди у періодичних виданнях; плакати, брошури тощо), співпраця редакцій видань із батьківською спільнотою (конференції, семінари, читання тощо), трансляція тематичних теле- і радіопередач, показ кіно- та телестрічок; розроблення та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо.

Вивчення праць з історії педагогіки, педагогічної преси та журналістики (М. Азарна, П. Груздьов, І. Дубінець, Г. Кондратьєва, Л. Литвін, І. Михайлін, Л. Пузирьова, Н. Самохіна та ін.) дозволило дійти висновку, що започаткування просвіти батьків власне ЗМІ припадає на другу половину ХІХ століття, коли відбулося заснування друкованих періодичних видань, зокрема педагогічного спрямування («Вестник воспитания», «Семья и школа», «Воспитание и обучение»,

«Учитель», «Журнал для воспитания», «Народная школа», «Русская школа», «Журнал для родителей и учителей», «Детский сад» тощо). Підґрунтя цього процесу склали тогочасні соціально-культурні, політико-економічні перетворення в країні, активний розвиток педагогічної науки, переосмислення ролі сімейного виховання й усвідомлення необхідності просвіти батьків, які «закладають перші зерна майбутніх успіхів або неуспіхів виховання» (К. Ушинський).

У педагогічній періодиці створювалися рубрики, друкувалися різноманітні просвітницькі матеріали (статті, повідомлення, рекомендації, поради), спрямовані на допомогу батькам у вихованні дітей. Серед дописувачів були видатні педагоги, якими було закладено основи психолого-педагогічного (П. Каптерев, А. Симонович, К. Ушинський та ін.) та медично-гігієнічного (П. Лесгафт, Є. Покровський, І. Сікорський та ін.) напрямів просвіти батьків. У розділі також звернуто увагу на доробок Г. Ващенко, С. Русової, І. Франка, які у просвіті батьків спиралися на національні цінності та традиції сімейного виховання.

За часів СРСР та УРСР просвіта батьків ЗМІ ґрунтувалася на пріоритеті суспільного виховання перед сімейним (А. Луначарський), державному контролю за виконанням батьками своїх обов'язків. З іншого боку, відбувалася активна боротьба влади за ліквідацію неписьменності населення, що суттєво розширювало межі батьківської просвіти. Так, просуванню просвіти батьків у психолого-педагогічному напрямі сприяло друкування агітаційних плакатів, а також видання нової педагогічної періодики («Путь просвещения», «Учитель», «О наших детях», «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Українська школа» тощо), на шпальтах якої, зокрема, наголошувалося на значущості просвіти батьків («без грамотних батьків не буде грамотних дітей», Н. Крупська), надавалися роз'яснення щодо специфіки психологічного розвитку дитини (П. Блонський, Л. Виготський, К. Корнілов, М. Рубінштейн), комуністичного виховання дітей, їх залучення до суспільної праці (М. Крупеніна, А. Пінкевич, М. Пістрак та ін.). Запровадження регулярного радіомовлення (середина 1920-х рр.) уможливило випуск спеціальних радіопередач (зокрема А. Макаренком було підготовлено цикл радіо-лекцій на тему «Педагогічна пропаганда для батьків»), що було суттєвим поштовхом розвитку просвіти батьків у загальнокультурному напрямі.

Отже, у вітчизняній педагогіці просвіті батьків ЗМІ приділялася значна увага й на початок досліджуваного періоду вона здійснювалася переважно за допомогою друку просвітницьких матеріалів і випуску тематичних радіопередач.

У другому розділі – «**Етапи та особливості просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)**» – обґрунтовано поетапний процес розвитку питань просвіти батьків ЗМІ в досліджуваний період, окреслено перспективи творчого використання ідей і досвіду минулого в сучасних умовах.

Виходячи з особливостей культурно-освітніх і суспільно-політичних змін у країні, розвитку педагогічної науки, змінювання мети, завдань, змісту, форм і методів просвіти батьків, специфіки еволюції ЗМІ, у межах досліджуваного періоду обґрунтовано два етапи розвитку проблеми просвіти батьків ЗМІ.

І етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків засобами масової інформації в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей. Характерною ознакою цього етапу стало здійснення просвіти батьків ЗМІ відповідно до таких провідних положень: підпорядкування сімейного виховання ідеології й загальним цілям розвитку радянського суспільства (продовження офіційної політики щодо сім'ї, яка склалася в попередні роки та спиралася на рішення партійних з'їздів); державний вплив на сім'ю та контроль сімейного виховання, чому сприяла система державних і громадських організацій (Педагогічне товариство, товариство «Знання», батьківські університети, батьківські об'єднання – ради, комісії тощо); забезпечення тісного зв'язку сім'ї зі школою та громадськістю (Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», 1958); декларація та втілення ідей «щасливого дитинства» (Третя Програма КПРС, 1961).

Виходячи з вищезазначеного, мета просвіти батьків ЗМІ полягала в поширенні в суспільстві комуністичного світогляду як основи сімейного виховання дитини – майбутнього будівника комунізму, а завдання – у пропаганді ідей та ідеалів відповідального батьківства, озброєнні знаннями й досвідом, що необхідні для його здійснення; у сприянні поєднання сімейного та суспільного виховання; залученні молодого покоління до активної участі в соціальному житті.

Етап, що розглядається, мав суперечливий характер: з одного боку, спостерігалось одержавлення сім'ї й сімейного виховання, з іншого, – набували поширення гуманістичні підходи до батьківського виховання, що найбільш яскраво виявилися, насамперед, у творчості В. Сухомлинського (1960–1970-ті рр.), який обґрунтував дитиноцентровану концепцію сімейного виховання, визначив просвіту батьків як батьківську школу (школу виховання майбутніх матерів і батьків), запропонував нові форми й методи родинного виховання, що базувалися на любові й вірі в дитину. До гуманізації сімейного виховання, співпраці вчителів із батьками закликали й представники педагогіки співробітництва (Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, В. Шаталов), її ідеолог і популяризатор С. Соловейчик (1980-ті рр.).

Ознайомлення з досвідом просвіти батьків ЗМІ упродовж досліджуваного етапу засвідчило, що у психолого-педагогічному напрямі її здійснення найважливішу роль відігравали, насамперед, різноманітні друковані періодичні видання. Так, особливої уваги заслуговує щомісячний журнал «Семья и школа» (виходив друком із 1946 р.) – найбільш авторитетне та масове видання для батьків. Огляд статей (І. Блінкова, Г. Гончарова, Л. Захарова, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, А. Трофимов, А. Хрипкова та ін.), опублікованих упродовж 1950–1970-х рр., засвідчив досить широке коло питань, що висвітлювалися на шпальтах видання, зокрема: психологічні засади виховання; значення батьківського авторитету; типові помилки, яких батьки припускаються у вихованні дітей; основи статевого виховання підлітків; дотримання сімейних традицій; залучення дитини до творчої праці тощо.

Із середини 1980-х рр. дописувачі (В. Гарбузов, Ю. Гіппенрейтер, Л. Кукліна, В. Куніна, І. Сафонова, О. Толстих та ін.) стали відходити від публікацій моралізаторського характеру, надаючи перевагу розгляду гострих соціально-педагогічних проблем, як-то: особливості дітей і підлітків, які складають групи

ризик; основні причини неадекватної поведінки дітей у родині; зміна підходів до статевого виховання підростаючого покоління; етика взаємин батьків і дітей; виховання дітей у неповних сім'ях; питання релігійного виховання в родині тощо.

Редакція журналу постійно організовувала читацькі конференції, що дозволяло встановити зворотній зв'язок із читацькою аудиторією, з'ясувати, проблеми, які турбують батьків. Це сприяло поліпшенню якості журналу (К. Чуковський), тому закономірним є той факт, що тираж журналу поступово збільшувався: від 100 тис. (початок 1950-х рр.) до 2 млн (1980-ті рр.) примірників.

Серед періодичної педагогічної преси слід відзначити також низку видань («Учительская газета», журнали «Радянська школа», «Народное образование», «Воспитание школьников»), які орієнтували батьків на зміцнення зв'язків сім'ї та школи, виховання в дітей суспільно-значущих якостей, обмін виховним досвідом, наслідування прикладів зразкових батьків-вихователів. Публікації в науково-популярних виданнях («Вокруг света», «Техника – молодежи», «Квант») сприяли розумовому вихованню молоді, розвитку допитливості, бажання пізнавати нове.

Просвіті батьків у *медично-гігієнічному напрямі*, окрім вище згаданого часопису «Семья и школа», сприяли також видання відповідного спрямування, а саме: «Советское здравоохранение», «Врачебное дело», «Медицинская газета», «Вопросы питания», «Гигиена и санитария», «Физкультура и спорт» тощо.

Пропаганда медично-гігієнічних знань серед батьківської спільноти здійснювалася й пресою загального характеру – багатотиражними газетами («Правда», «Известия», «Ленинское знамя», «Комсомольская правда», «Пионерская правда», «Ленінська зміна») та журналами («Советская женщина», «Радянська жінка», «Работница», «Крестьянка»), в яких публікували матеріали щодо профілактики та лікування дитячих захворювань, доцільної організації режиму дня дитини, її раціонального харчування, загартування тощо.

Реалізації *загальнокультурного напрямку* просвіти батьків ЗМІ найбільшою мірою сприяли телебачення (упродовж досліджуваного етапу воно стало повноцінним суб'єктом ЗМІ), кінематограф і радіомовлення. Так, *Центральним телебаченням* було започатковано такі цикли телепередач: «Мамина школа» (1971), спрямований на навчання батьків основам догляду за дитиною в перші роки її життя; «Для вас, батьки» (1973), присвячений широкому колу проблем сімейного виховання та в якому брали участь як учені, педагоги-практики (Б. Балясна, Б. Лихачов, А. Осипов та ін.), так і відомі митці (В. Астаф'єв, С. Герасимов, Д. Кабалєвський, С. Образцов, Л. Успенський). Значною популярністю відзначався цикл телепередач «Контрольна для дорослих» (із 1978 р.), який привертав увагу батьків до внутрішнього світу дітей, їхніх інтересів, проблем, оточення, життя загалом. Деякі передачі адресувалися дітям із метою організації їхнього дозвілля, зокрема «АБВГДейка» (із 1975 р.).

Досить ефективно у просвіті батьків використовувалися можливості *кінематографу*: створювалися художні фільми, в яких висвітлювалися проблеми непорозуміння батьків та дітей, непорушності батьківського авторитету, гіпервідповідального або безвідповідального ставлення до батьківства, виховання дітей у неповних сім'ях, передачі батьківських обов'язків іншим особам тощо.

У художній формі пропонувалися шляхи вирішення порушених проблем, а отже, формувався образ «зразкового батьківства». За змістом кінофільми можна поділити на такі групи: а) драматичні кінофільми, в яких увага привертається до негативних наслідків неусвідомленого батьківства, необізнаності батьків щодо виважених підходів до виховання дитини («А якщо це кохання» (1961), «Мачуха» (1973), «Дивні дорослі» (1974), «Світло у вікні» (1980), «Одного разу двадцять років потому» (1980), «Вам і не снилося» (1981), «Господиня дитячого будинку» (1983), «Визнати винним» (1983), «Аварія – донька мента» (1989)); б) кінофільми «легкого жанру» – розважально-комедійні, у яких питання батьківства розкривалися з елементами гумору й розваги («Чук та Гек» (1953), «Діти Дон Кіхота» (1965), «Велика перерва» (1973), «Просто жах» (1982), «Мері Поппінс, до побачення» (1983), «Не хочу бути дорослим» (1983), «Викрадення» (1984), «Недільний тато» (1985), «Без сина не приходь» (1986), «Перекид через голову» (1987)).

Значну роль у просвіті батьків відіграло також *радіо*, яке транслювало передачі на всі регіони країни. Найбільш популярними радіопередачами Союзного радіомовлення були «Юність», «Робоча радіограма», «У колі сім'ї» тощо. Пропаганда цінностей родинної педагогіки здійснювалася за активної участі педагогічної спільноти. Так, на радіостанції «Маяк» Будинком пропаганди педагогічних знань було започатковано цикл передач «Дорослим про дітей» за тематикою: «Про виховання дітей у неповних сім'ях»; «Мама або бабуся»; «Наші дідуся»; «Фотографія на стіні»; «Як запобігти розвитку лінії»; «Право на таємницю».

У більшості областей УРСР у цей період набули поширення радіолекторії та радіоуніверситети для батьків, що транслювали лекції, присвячені різним аспектам сімейного виховання, із наведенням конкретних життєвих прикладів та їх аналізом.

Отже, просвіта батьків ЗМІ на досліджуваному етапі характеризувалася цілеспрямованістю й систематичністю, налагодженою співпрацею батьків із школою й педагогічною громадськістю. Водночас слід наголосити на таких недоліках, як надмірна ідеологізація й регламентація просвіти батьків ЗМІ, її спрямованість на досягнення односторонності, замовчення багатьох проблем сімейного виховання (розвиток дитини поза національною культурою, виховання в неповних сім'ях, запобігання асоціальних явищ тощо).

II етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків засобами масової інформації в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні. Особливістю цього етапу стали системні демократичні трансформації в усіх сферах суспільного життя, зокрема системі освіти, що зумовило домінування гуманістичних ідей і відродження національних традицій родинного виховання. У сфері масових інформаційних комунікацій законодавчо було закріплено свободу слова, ЗМІ звільнялися від будь-якого ідеологічного тиску, отримали можливість функціонування на комерційній основі (закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993)).

Однак процеси національного відродження й демократизації відбувалися в умовах політико-економічної й соціально-культурної нестабільності, що негативно позначалося на інституті сім'ї: скрутний матеріальний стан багатьох сімей, усунення

держави від потреб сімей, послаблення ролі й значення сім'ї в соціумі, її зв'язків із школою, відчуженість освітніх установ від просвіти батьків тощо. Водночас у ЗМІ збільшувався потік низькопробної продукції, культивування асоціальних явищ (насильство, злочинність, проституція, наркоманія, алкоголізм тощо).

Це спричинило потребу активізації ролі держави та громадськості у просвіті батьків, що знайшло відображення в низці законодавчо-нормативних актів (закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992), «Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насильства в сім'ї» (2001), «Національна програма «Діти України» (1996), Концепція державної сімейної політики (1999), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002), Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015), Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015), Концепція «Нова українська школа» (2016) тощо).

В умовах освітньо-культурних трансформацій нового змісту набула *мета* просвіти батьків ЗМІ, а саме: поширення ідей особистісно-орієнтованого сімейного виховання та самореалізації дитини. *Завдання* вбачалися в популяризації ідей сімейного виховання на засадах гуманізму; ознайомленні батьків із традиціями національного сімейного виховання; посиленні значущості сім'ї в суспільстві; налагодженні співпраці сім'ї з освітніми установами.

Проведений науковий пошук свідчить про те, що, як і на попередньому етапі, у реалізації *психолого-педагогічного напрямку* просвіти батьків ЗМІ провідну роль продовжували відігравати періодичні *друковані видання*, засновані державними структурами або за їх участю (Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство сім'ї та молоді України, Академія педагогічних наук України тощо), зокрема журнали «АСВ-Ревю» («Азбука сімейного виховання») (1992), «Журнал для батьків» (1993), «Наша дитина» (1994), «Сім'я» (1996), «Світ виховання» (2003) тощо. На шпальтах цих видань висвітлювалося широке коло питань батьківства, виховання дитини, надавалися поради для встановлення зв'язків сім'ї та школи, публікувалися різноманітні розвивальні матеріали для дітей.

Журнал «Обдарована дитина» (видався із 1997 р.) містив рубрику «Школа для батьків», де обговорювалися питання розвитку обдарованих дітей у сім'ї, тренінгу мислення, естетичного виховання. Часописом «Практична психологія та соціальна робота» друкувалися окремі додатки «Діти-Батьки-Сім'я» (2004–2014), які складали матеріали з проблем сімейного виховання. Журнал «Дошкільне виховання» окремим додатком видавав «батьківські сторінки». Такі ж сторінки створювали й дитячі часописи («Барвінок», «Малятко», «Мамине сонечко», «Джміль: дітям»).

На відміну від першого етапу просвіти батьків ЗМІ характерною ознакою другого етапу було започаткування низки періодичних друкованих видань громадськими організаціями, благодійними фондами, підприємствами, приватними особами тощо. Так, Асоціацією вальдорфських ініціатив в Україні було засновано видання «Дитина» (із 1999 р. – як газету, із 2003 р. – як журнал), присвячене питанням вальдорфської школи загалом і просвіті батьків зокрема. Як відповідь на зростання інтересу до релігії та релігійного виховання дітей було засновано часопис

«Християнська сім'я» (2005), в якому висвітлювалися питання виховання дитини на християнських ідеалах і цінностях.

Медицино-гігієнічний напрям просвіти батьків ЗМІ збагатився часописом «Мир семьи» (2009), орієнтованим на висвітлення питань догляду за дитиною, здорового харчування, а також низкою видань, зокрема «Для майбутніх мам» (додаток до журналу «Здоров'я жінки в Україні»), «Твій малюшок» (додаток до журналу «Единственная»), «Мой ребенок» (додаток до журналу «Ліза»), «Мама и я», «Хорошие родители» (м. Київ), «Моя дитина» (м. Тернопіль), які публікували рекомендації педіатрів, надавали консультації молодим батькам із питань вагітності, материнства та дитинства.

Як і на попередньому етапі, *загальнокультурний напрям* просвіти батьків ЗМІ на досліджуваному етапі був представлений, насамперед, кінематографом і телебаченням. Так, аналіз українських *кіно- та телефільмів* дозволив установити їх досить високий рівень комерціалізації, послаблення ролі держави у формуванні кіноринку, а також суттєве зменшення просвітницького складника кінематографу як ЗМІ. До кінематографічного продукту, спрямованого на просвіту батьків, можна віднести низку фільмів, що пропагують сімейні цінності, а саме: «Снігове кохання, або сон у зимову ніч» (2003), «Жіноча інтуїція» (2004), «Тобі, справжньому» (2004), «Чоловіча інтуїція» (2007), телесеріал «Свати» (2008–2015).

Аналіз вітчизняного *телевізійного простору* досліджуваного етапу засвідчив, що на батьківську аудиторію був спрямований значний обсяг медіапродукту, зокрема такі телепередачі: а) пізнавально-розважальні («Азбука для батьків», «Усе буде добре», «Щоденник для батьків», «Сім'я від А до Я», «Школа доктора Комаровського»), що побудовані, як правило, на евристичній бесіді з метою зацікавити глядача, викликати в нього бажання скористуватися порадами; б) ток-шоу («Стосується кожного», «Говорить Україна», «Один за всіх»), що проходять у вигляді вільного обміну думками на задану тему (фахівці відповідають на питання ведучого, присутніх гостей і телеглядачів), а завдяки обранню героїв передач батьки можуть усвідомити результати безвідповідального ставлення до батьківства, почути поради щодо подолання конфліктів у родині тощо; в) реаліті-шоу («Батьки та діти», «Вагітна у 16», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Міняю жінку», «Хата на тата»), які орієнтовані на спостереження за повсякденним життям героїв передач в реальному часі, взаєминами в родині, передбачають докладний розгляд у студії за участі фахівців (психологи, медики та ін.) сімейних проблем та шляхів їх вирішення. Отже, завдяки телебаченню в медіапросторі України обговорювалося багато проблем виховання, проте їх розв'язання відбувалося переважно в розважально-видовищному аспекті, а власне просвітницька місія певною мірою була втрачена.

Упродовж досліджуваного етапу у просвіті батьків ЗМІ сформувався й новий напрям – *рекламно-інформаційний*. Так, з'явилися видання («Для дому та сім'ї» (1999–2005), «Дитячий світ: від А до Я» (2003), «Аленка+Сережка». «Журнал для батьків» (2005) тощо), в яких, поряд із популяризацією здорового способу життя, здійснювалася реклама ринку товарів і послуг для дітей. Деякі друковані ЗМІ всеукраїнського та регіонального рівнів («Добрі поради. Ліза», «Для вашого дому та

сім'ї», «Родина: Canadian Ukrainian Magazine», «Апельсин» тощо) за просвітницьку інформацію часто видавали публікації прихованого рекламного змісту.

Водночас установлено, що суттєвою ознакою другого етапу було активне використання за всіма напрямками просвіти батьків *Інтернет-технологій*. До створення Інтернет-ресурсів (спеціалізовані сайти, блоги, Інтернет-портали, електронні версії газет та журналів, форуми, групи в соціальних мережах) просвітницького спрямування залучалися не лише фахівці (психологи, педагоги, лікарі), а й самі батьки з певним виховним досвідом. Так, у дисертації проаналізовано понад 50 сайтів, які умовно згруповано за такими блоками: розвиток дітей і відповідальне батьківство («Розвиток дитини», «Дітвора», «Материнство», «Мамам про дітей», «Мамочки», «Мама вдома» тощо); секрети родинної педагогіки («Ліцей для батьків», «Про харчування й виховання», «Віртуальна школа», «Розвиток батьківства», «МахуBaby»); батьківський Web-клуб («Батьківський клуб», «Мамин клуб», «Конференція мам і татусів»); дозвілля в домашньому колі («Дитяча ігрова кімната», «МамаТато», «МегаЗнайка»); сімейне читання («Чарівні казки», «Дитяча казка»); безпека дитини («Школа виживання, або 56 способів захистити дитину від злочину», «Посібник для батьків з Інтернет-безпеки дітей» тощо).

У роботі також звернуто увагу на такі Інтернет-ресурси, як: просвітницькі блоги (А. Весна, Н. Волторніст, Т. Лавриненко), через які поширюється різноманітні інформаційні матеріали, поради щодо виховання дітей у сім'ї; спеціалізовані групи у соцмережах («Вконтакте», «Однокласники», «Facebook» тощо), де батьки обговорюють питання взаємин у родині; вебінари («Навіщо виховувати дитину оптимістом?», «Упевненість – ключ до успішного навчання», «Дитина не хоче вчитися» тощо); відео-лекції на «YouTube» (С. Білецька, І. Пушкарук, О. Романчук), що слугують джерелом широкого спектру знань про сімейне виховання.

Поряд із позитивними тенденціями просвіти батьків через мережу Інтернету встановлено й певні недоліки, а саме: слабкий зв'язок із педагогічною спільнотою (експерти-освітяни іноді повністю або частково усуваються від процесу просвіти); відсутність контролю за якістю інформації (розміщення часто недостовірних даних, надання неефективних і навіть шкідливих порад від некомпетентних людей, завантаження матеріалів рекламного характеру під виглядом просвітницької інформації); недостатня увага до питань створення міцних основ майбутньої родини, а також запобігання асоціальних явищ (наркоманія, алкоголізм, ігроманія, залежність від комп'ютера й інших гаджетів).

Із урахуванням як позитивних, так і негативних аспектів реалізації просвіти батьків ЗМІ окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду досліджуваного періоду в сучасних умовах, а саме: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ; налагодження більш тісних зв'язків між педагогічною спільнотою та ЗМІ; забезпечення державної підтримки створенню просвітницьких теле- і радіопередач для батьків; більш ефективного використання потенціалу Інтернет-технологій; упровадження курсів із питань просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Узагальнення результатів науково-педагогічного пошуку, аналіз джерельної бази дають підстави для таких **висновків**:

1. Установлено, що питання просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалися, що й зумовило науковий пошук у зазначеному напрямі.

На основі структурного аналізу базових понять уточнено суть ключового терміну «просвіта батьків засобами масової інформації (спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків у питаннях створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі).

2. З'ясовано, що витoki проблеми просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній педагогічній думці пов'язані із започаткуванням у другій половині ХІХ століття друку періодичних видань, зокрема педагогічного спрямування («Вестник воспитания», «Семья и школа», «Воспитание и обучение», «Учитель», «Женское образование», «Журнал для воспитания», «Народная школа», «Русская школа», «Детский сад», «Світло»). У СРСР та УРСР здійснювалася активна пропаганда та просвіта батьків ЗМІ шляхом друкування агітаційних плакатів, випуску спеціальних радіопередач, видань педагогічної періодики («Шлях освіти», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Народный учитель», «О наших детях» тощо).

3. Із урахуванням особливостей культурно-освітніх і суспільно-політичних змін у країні, розвитку педагогічної науки, змінювання мети, завдань, змісту, форм і методів просвіти батьків, специфіки еволюції ЗМІ, обґрунтовано два етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ в межах досліджуваного періоду, а саме: *I етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей.* Він вирізнявся посиленням впливом держави, педагогічної спільноти на просвіту батьків, яка спрямовувалася на поширення в суспільстві комуністичного світогляду, пропаганду цінностей радянської сім'ї, поєднання сімейного та суспільного виховання, озброєння знаннями та досвідом відповідального батьківства. Просвіта батьків реалізовувалася в загальнокультурному (цикли радіо- та телепередач, активне використання потенціалу кінематографу), психолого-педагогічному й медично-гігієнічному (чисельні друковані видання для батьків) напрямках та мала цілеспрямований, систематичний і масовий характер; *II етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні.* Цей етап характеризувався такими особливостями: зміна орієнтації просвіти батьків ЗМІ із соціально-детермінованої на особистісно-орієнтовану, поширення серед батьків гуманістичних ідей і традицій національного сімейного виховання; позбавлення ЗМІ ідеологічного тиску, набуття ними більшої доступності, масовості, оперативності (насамперед, завдяки Інтернет-технологіям). Відмінними рисами етапу були також виникнення нового напрямку просвіти батьків – рекламно-інформаційного та набуття нею дещо розважально-комерційного характеру внаслідок комерціалізації ЗМІ та послаблення зв'язків сім'ї та школи, відчуженості освітніх установ від просвіти батьків.

4. Окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків ЗМІ досліджуваного періоду в сучасних умовах, а саме: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ (створення координаційно-експертної ради з питань батьківської просвіти; проведення конференцій, семінарів, круглих столів тощо; проведення психолого-педагогічних досліджень впливу ЗМІ на формування педагогічної культури батьків; розроблення науково-методичних рекомендацій щодо відбору змісту, форм і методів просвіти батьків); налагодження більш тісних зв'язків між професійно-педагогічною спільнотою та ЗМІ, зокрема через прийняття відповідних нормативно-правових актів; забезпечення державної підтримки щодо створення тематичних теле- і радіопередач просвітницького змісту для батьків; більш ефективне використання технічних можливостей Інтернет-технологій, зокрема шляхом заснування освітніми закладами або їх об'єднаннями локальних просвітницьких телеканалів у мережі Інтернет; розроблення та впровадження курсів за вибором із питань просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, що вивчається. Перспективним вважаємо вивчення питань взаємодії соціальних інституцій і ЗМІ у процесі просвіти батьків, порівняльний аналіз просвіти батьків ЗМІ в Україні та зарубіжних країнах.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Запорожець О. О. Історичні аспекти розвитку батьківської просвіти засобами масової інформації. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. Вип. 37. С. 34–39.

2. Запорожець О. О. Особливості застосування медіаосвіти у батьківській просвіті України. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 39. С. 54–61.

3. Запорожець О. О. Періодичні друковані видання в системі просвіти батьків 50–80-х рр. ХХ ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. Вип. 51. С. 9–15.

4. Запорожець О. О. Сучасне телебачення у системі формування просвіти батьків. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 41. С. 111–116.

5. Запорожець О. О. Історіографічний аналіз проблеми просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 43. С. 130–139.

6. Запорожець О. А. Характеристика средств массовой информации как источника просветительской деятельности. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa : Nowaperspektiwa, 2016. Vol. 6, iss. № 4. Pp. 43–46.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Запорожець О. О. В. О. Сухомлинський про взаємодію школи з батьками. *Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи* : матер.

Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 27 серпня 2014). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 17–22.

8. Запорожець О. О. Роль батьківського авторитету у вихованні дітей в літературній спадщині А. С. Макаренка. Минуле та сучасність. *Педагогічна спадщина А. С. Макаренка* : матер. студ. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 березня 2015). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 34–39.

9. Запорожець О. О. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 2 грудня 2016). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 11–14.

10. Запорожець О. О. Педагогическое просвещение родителей на страницах периодической прессы (вторая половина XX века). *Science and civilization – 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Sheffield, 30 January–07 February 2016). Sheffield : Science and education ltd, 2016. Vol. 11. Pp. 41–44.

11. Запорожець О. О. Кинематограф как источник познания и воспитания. *Modernni vymoznosti vedy – 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Praha, 22–30 of January 2016). Praha : Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2016. Dil 8. Pp. 32–35.

12. Запорожець О. О. Характеристика особенностей ЗМІ при використанні їх у просвітницькій діяльності. *Strategizne pytania swatowej nauki – 2016* : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Przemysl, 07–15 of February 2016). Przemysl : Nauka i studia, 2016. Vol. 6. Pp. 7–11.

АНОТАЦІЇ

Запорожець О. О. Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні (друга половина XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» (011 – Освітні, педагогічні науки). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, МОН України. Харків, 2019.

У дисертації подано цілісний історико-педагогічний аналіз теорії та досвіду просвіти батьків засобами масової інформації (ЗМІ) у другій половині XX – на початку XXI століття. Розкрито стан наукової розробки проблеми дослідження, витоки ідей просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній педагогічній думці та суть базових понять. Обґрунтовано етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ у межах досліджуваного періоду: I етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей; II етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні. Окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків ЗМІ досліджуваного періоду в сучасних умовах.

Ключові слова: просвіта, батьки, засоби масової інформації, сімейне виховання, інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація.

Запорожец О. А. Вопросы просвещения родителей средствами массовой информации в Украине (вторая половина XX – начало XXI столетия). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук (доктора философии) по специальности 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» (011 – Образовательные, педагогические науки). Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, МОН Украины. Харьков, 2019.

В диссертации проведен целостный историко-педагогический анализ теории и опыта просвещения родителей средствами массовой информации (СМИ) во второй половине XX – начале XXI столетия. Раскрыто состояние научной разработки проблемы исследования, истоки идей просвещения родителей СМИ в отечественной педагогической мысли и суть базовых понятий. Обоснованы этапы и определены особенности просвещения родителей СМИ в пределах исследуемого периода: I этап (1956–1990 гг.) – этап просвещения родителей СМИ в условиях социалистической модели семьи и пропаганды идеалов коммунистического воспитания детей; II этап (1991–2017 гг.) – этап просвещения родителей СМИ в период национального возрождения, демократизации и гуманизации общества, образовательно-культурных преобразований в независимой Украине. Очерчены перспективы творческого использования педагогически ценных идей и опыта просвещения родителей СМИ исследуемого периода в современных условиях.

Ключевые слова: просвещение, родители, средства массовой информации, семейное воспитание, информирование, пропаганда, агитация, просветительство, популяризация.

Zaporozhets O. O. Problem of Parents' Education by Means of Mass Media in Ukraine (the Second Half of the 20th – the Beginning of the 21st Century). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the Candidate's Degree (PhD) in Pedagogical Sciences, Speciality 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy» (011 – Educational, pedagogical sciences). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2019.

The dissertation presents a holistic historical and pedagogical analysis of the theoretical and practical issues of parents' education by means of mass media in the second half of the 20th century – at the beginning of the 21st century.

The state of scientific development of the problem of parents' education by means of mass media in the research period in modern Ukrainian sources has been revealed. It was determined that the studied problem had not been under careful consideration yet, which caused the scientific search in the indicated direction.

The essence of the concept of «parents' education by means of mass media» has been specified. It means a joint activity of the media, government agencies and pedagogical community, which is aimed at disseminating information and knowledge of a general cultural, psychological, pedagogical, medical and hygienic nature, meeting parents' educational needs, raising awareness about creation of a favorable family environment for child's development and effective fulfillment of parental obligations in family and society.

The origins of the problem of educating parents by means of mass media in Ukrainian pedagogy are associated with the systematic release of periodicals, in particular pedagogical periodicals, in the second half of the 19th century (they were “Bulletin of education”, “Family and school”, “Education and training”, “Teacher”, “Women's education”, “Journal for education”, “Folk school”, “Russian school”, “Kindergarten”, “Svitlo”. In the period of the USSR and the Ukrainian SSR, active propaganda and parents' education by means of mass media were carried out due to making propaganda posters, preparing numerous radio programs and releasing pedagogical periodicals (“Way of education”, “Soviet school”, “National teacher”, “About our children” etc.).

The stages and specific features of parents' education by means of mass media within the studied period have been substantiated. They are: 1st (1956–1990) – the stage of parents' education by means of mass media in the conditions of socialist family model and propaganda of ideals of children's communist upbringing (it meant significant influence of state institutions on parents' education, joint activity of pedagogical community and the media, dissemination of values of Soviet family, purposeful, systematic and mass character of parents' education in general cultural, psychological, pedagogical, medical and hygienic directions); 2nd (1991–2017) – the stage of parents' education by means of mass media in the period of national revival, democratization and humanization of society, educational and cultural transformations in independent Ukraine (it included the change of orientation of parents' education by means of mass media from socially determined to personal-individual, the dissemination of ideas and traditions of national family education; the relief of the media from ideological pressure, the emergence of the Internet – a new type of the media; the emergence of a new direction of parents' education (advertising and information direction) and formation of its commercial-entertaining character to a certain extent due to the commercialization of the media and the detachment of educational institutions and the public from parents' education).

The perspectives of creative use of pedagogically valuable ideas and experience in parents' education by means of mass media in the research period in modern conditions have been outlined. They are: system implementation of parents' education by means of mass media (creation of a coordinating expert council on problems of parents' education; holding conferences, seminars, round tables; carrying out psychological and pedagogical studies of the influence of the media on the formation of parents' pedagogical culture; development of scientific and methodical recommendations on selection of the content, forms and methods of parents' education); forging closer connection between professional pedagogical community and the media, in particular due to the adoption of relevant legal acts; giving state support for the creation of thematic television and radio programs of educational content for parents; more effective use of technical capabilities of the Internet technologies (in particular, the creation of local educational television channels on the Internet by educational institutions); development and implementation of elective courses for educating parents by means of mass media into the process of training and advanced training of teaching staff.

Key words: education, parents, mass media, family education, information, propaganda, agitation, enlightenment, popularization.